BIBLIOGRAPHISCHE BIJDRAGEN

DOOR

G. K. NIEMANN.

In de vorige aflevering van dit tijdschrift deelde ik een en ander mede om de verhouding van de taal der Tjams tot de talen van Indonesie eenigszins te doen kennen. In dat opstel heb ik ter loops de geschriften van Dourisboure ¹ en Anderson aangehaald en stel mij voor omtrent beide thans in het kort iets naders te zeggen. Op bl. V—VIII geeft D. eenige korte mededeelingen omtrent de uitspraak der taal, waarvoor ons letterschrift gebezigd is, daar de Bahnars geen eigen letterschrift bezitten. Bl. VIII—XL handelen over „Notions de grammaire”; bl. XL tot XLV bevatten een „Appendice, poids, mesures, monnaies” Bl. 1—363 vormen het Woordenboek. In het klankstelsel en de grammaticale vormen vertoont het Bahnar veel overeenkomst met het Tjam. De praefixen pö, kö, en tö en het infix on herinneren aan po, ka, ta en an in laatstgenoemde taal ². De beteekenis dezer affixen is echter vrij onbepaald, zoodat bv. pö en kö wel eens met elkander worden verwisseld. Op bl. XIX leest men: „à propement parler, le verbe en bahnar n’a pas de forme passive”, doch op bl. XXXVIII staat dat het praefix kö somtijds eene passive beteekenis aan werkwoorden geeft; het luidt daar: „elle (la syllabe kö) se joint parfois à un mot-racine, verbe ou adjectif; et alors elle donne au verbe une

¹ Dictionnaire Bahnar-Français par P. H. Dourisboure, de la société des missions étrangères, ancien missionnaire des Bahnars. Hongkong. Imprimerie de la Société des missions étrangères. 1889. De Bahnar's (Garnier en Bastian schrijven steeds Banar) wonen op eene hoogvlakte, eenige dagreizen ten N. van de thans door de Tjams bewoonde landstreek Binh-Thuân. Meer bijzonderheden omtrent hunne woonplaats en den toegang tot hun land vindt men bij Bastian, Geogr. u. Ethnol. Bilder, bl. 113, volgens mededeelingen van een onder hen gevestigd Fransch zendeling, wiens naam Bastian echter niet noemt.

² Men kan hier ook het Atjeesche infix ɛn en het infix n van het Khmer vergelijken.

signification passive, p.e. *«dâp couvrir; kôd âp être couvert, masqué»*, vgl. ook het woordenboek s.v. *kômâp* en *pômâp*. Dit praefix *kô* wordt ook vaak tot vorming van Adverbia gebruikt, b. v. *«kômang, de nuit»*; *«kônar, de jour.»*

Er is ook een praefix *bo*, waarvan men (bl. XXXIX) niets meer leest dan: *«cette syllabe est parfois le préfixe pö adouci par euphonie. On peut même quelquefois employer l'un ou l'autre indifféremment, bodö ou podö etc.»*

Onder de verschillende beteekenissen van het praefix *pö* wordt ook eene causative vermeld, b. v.: *«et boire, poet offrir à boire»*, *«gleh fatigué, pögleh lasser.»* Ik behoef hier nauwelijks bij te voegen dat deze beteekenis aan die van het praefix *pa* in het Tjam en sommige Indonesische talen herinnert ¹. Andere analogien met die talen heb ik in de beteekenissen der praefixen van het Bahnar niet gevonden. Ook het praefix *to* heeft somtijds eene causative beteekenis, b.v. *«mut, entrer, to mut faire entrer, introduire.»* Meer andere praefixen vindt men op bl. XXXIX vermeld. In de constructie van het Bahnar is ook in menig opzicht eene onmiskenbare overeenkomst met die van het Khmer, het Tjam en eenige Indonesische talen.

Uit den woordenschat van het Bahnar, voor zoover wij dien uit dit woordenboek kunnen leeren kennen, blijkt wel dat vele woorden overeenkomen met woorden van het Tjam en dat een vrij groot aantal ook analogien vertoont met Indonesische. Daartoe behooren o. a. eenige woorden, die voor zoover mij bekend is, alleen in de taal van Atjeh voorkomen; het woord *ada* of *ara* (eend) heb ik reeds in mijn vorig opstel (bl. 36 van dit deel van het tijdschrift) ter loops genoemd. Andere zijn: *«dom, combien, hoh, vide, ik ou ich excréments, kâug, menton, rong, dos, hogau (ou xogau) ours, khan, dire, nommer, krong, rivière, etc.»* De telwoorden van het Bahnar verschillen geheel van die der Indonesische talen, met uitzondering alleen van *robau* duizend, waarmede het Mal. *ribu* enz. te vergelijken is. Menig woord komt niet alleen overeen met een dergelijk woord in het Tjam, maar ook met woorden in de talen of dialecten van eenige van ouds in het binnenland gevestigde stammen, zooals de Stiang, Chréai (of Scharai, zooals de Duitschers schrijven), Rodé, enz. Enkele, b. v. *ada*, eend, *krong*, rivier,

¹ In enkele talen van Celebes, zooals het Boegineesch, Bol. Mongondouch en Holontaloch vindt men mede een praefix *po*, dat somtijds ook eene causative beteekenis aan verba geeft.

chim of xim, vogel, glay, bosch, worden ook in het Mon (de taal van Pegu) aangetroffen; zij zijn dus in een betrekkelijk groot gedeelte van Achterindie verbreid. Daar wij echter slechts kleine woordenlijsten van die dialecten bezitten en er verder zoo goed als niets van bekend is, kan deze mededeeling slechts dienen om er voorloopig de aandacht op te vestigen ¹. Uit eene nadere kennis-making met de talen van Achterindie in het algemeen zou waar schijnlijk veel te leeren zijn met betrekking tot de Indonesische. Alles tesamen genomen, zoowel de overeenkomst van menig woord als die van enkele punten der Grammatica met die van Indonesische talen, leeren wij, naar het mij voorkomt, uit dit geschrift van Dourisboure, dat de overeenkomst grooter is dan men tot nog toe meende en zoo mogen wij het Bahnar althans wel beschouwen als eene taal, die een overgang vormt van de talen van Achterindie tot die van Indonesie in nog hoogere mate dan dit op het Khmer door Aymonier en anderen toepasselijk wordt geacht.

Ten slotte merk ik nog op dat hier en daar in dit Woordenboek verscheidene, ten deele niet onbelangrijke, ethnographische bijzonderheden worden medegedeeld. Als eene beleefdheid bij maaltijden wordt (s. v. klâp) vermeld dat een gastheer, wanneer zijne gasten reeds verzadigd zijn, nog eene handvol rijst neemt en hun die als het ware met geweld in den mond steekt. Munten zijn bij de Bahnar's niet in gebruik; alle handel is ruilhandel; men rekent naar de waarde van stukken lijnwaad, bladen tin, kommen, kookpotten enz.; een zeer groote pot heeft de waarde van verscheidene buffels; vier, vijf of zes groote kookpotten vertegenwoordigen den prijs van een slaaf. Men onderscheidt mannelijke en vrouwelijke kookpotten en die onderscheiding van geslacht is mede in gebruik met betrekking tot sommige andere levenlooze voorwerpen *«suivant qu'ils sont beaux ou médiocres dans leur espèce»* (vgl. bl. X en s. v. tonō) Het is bekend dat ook in meer andere talen het begrip van mannelijk of mannetje wordt toegepast op voorwerpen, die zich in hunne soort door grootte of omvang enz. kenmerken (zie o. a. v. d. Tuuk, Bataksch Woordenb. s. v. tunggal). Ook het woord yang, in den zin van geest of godheid, komt niet alleen voor in het Bahnar en Tjam,

¹ Slechts van de taal der Stieng bestaat nog een woordenboek, door Azémars uitgegeven, dat ik echter niet heb kunnen raadplegen. Uit de mededeelingen van Kuhn en den aanstonds nader te vermelden schrijver Himly is mij echter gebleken dat deze taal meer afwijkt van de Indonesische dan het Bahnar en de andere hierboven genoemde talen van het binnenland.

maar eveneens in verscheidene andere talen van het binnenland van Achterindie. Als voorbeelden van het gebruik worden in het woordenboek van D. opgegeven: *“iāng kông, iāng dāk, les esprits des eaux, des montagnes etc., iāng xori, la divinité ou l'esprit des moissons, la Cérès des Bahnars.”* Hiermede is ongetwijfeld de ook in N. I. welbekende Hindoesche godheid *Çrî* of *Dewi Çrî* bedoeld, die bij de rijstcultuur der Javanen als beschermgeest op den voorgrond treedt. Reeds Dr. Bastian heeft deze bijzonderheid in zijne *“Geogr. und Ethnol. Bilder* vermeld en de waarheid van zijn bericht wordt hier door D. bevestigd ¹.

Kort nadat mijne *“Bijdragen tot de kennis der verhouding van het Tjam tot de talen van Indonesië”* afgedrukt waren, verscheen eene verhandeling van K. Himly ² onder den titel *“Sprachvergleichende Untersuchung des Wörterschatzes der Tschamsprache.”* H. vergelijkt hierin het Tjam met verschillende talen van Achterindie, wat klankstelsel, woordvorming en woordafleiding betreft, en met Indonesische woorden. Daar de talen van de stammen in het binnenland, zooals boven reeds gezegd is, nog slechts onvolledig bekend zijn en H. niet genoeg op de hoogte is van de Mal. Polynesische talen, ontbreekt het hier vaak niet aan misslagen. In het algemeen moet men echter deze verhandeling zeer op prijs stellen, omdat H. met groote vlijt getracht heeft vele bouwstoffen bijeen te brengen en hij hier en daar de aandacht vestigt op een en ander, dat bij vergelijking der talen wel in aanmerking mag komen, zoodat zijn arbeid uitlokt tot nader onderzoek. Zijn oordeel over de taal komt daarop neder: *“dass die Mehrzahl des Mischvolkes der Tjam nicht Malayisch war und in ihrer angestammten Sprache der eigentliche Kern der Tschamsprache sowohl als der Sprachen der oben genannten verwandten Stämme (hij bedoelt stammen zooals de Rodé, Scharai enz.) zu suchen ist. Von den Sprachen der letzteren kennen wir indess bis jetzt nur kurze Wörtersammlungen und so müssen einstweilen die nicht unbedeutenden Anklänge, die das Stieng, das Khmèr und das Mon bieten, um so mehr Werth für uns haben, wenn wir der Sprache und dem Volke der Tjam die ihnen gebührende Stelle anweisen wollen.”* De voornaamste gronden voor dit

¹ Volgens Moura Le Cambodge I bl. 430 vereeren de Chréai of Scharai als fetisen zekere steenen, die van bijzondere teekens voorzien zijn en yan of yang genoemd worden.

² In de Sitzungsberichte der philos. philol. und histor. Classe der Kön. bayerischen Akademie der Wissenschaften 1890, bl. 322.

gevoelen zijn: het voorkomen in het Tjam van vele woorden met Aspirata en vele monosyllaba, die niet van Maleischen oorsprong zijn ¹. In het Atjeesch echter vindt men een groot aantal woorden met Aspirata en evenzoo eene menigte van monosyllaba; deze taal heeft H. echter niet vergeleken en ieder zal haar toch wel tot de Mal. Polynesische talen rekenen. Bovendien zijn er nog genoeg monosyllaba in andere talen van N. I. te vinden, waaruit dikwijls later meer lettergrepige woorden zijn ontstaan. Het zou ons al te ver leiden zoo wij hierover thans in bijzonderheden wilden treden. Maar vooral vergete men niet dat onze kennis van de Indonesische talen, hoewel in hooge mate vooruitgegaan, toch nog altijd zeer onvolledig is gebleven.

Wij gaan thans over tot de beschouwing van het werkje van Anderson, dat ook reeds even aangehaald is in de bovengenoemde Bijdrage tot de kennis der verhouding van het Tjam enz. ² De Mergui-eilanden, ten W. van Tenasserim gelegen, waren tot nog toe voornamelijk bekend door het bezoek van kapitein Forrest ³. Hij bepaalt zich echter tot eene geographische schets van dezen Archipel, voor zoover hij dien leerde kennen, maar over de bevolking deelt hij niets mede. Omtrent deze kregen wij pas in de eerste helft dezer eeuw nu en dan eenige berichten van reizigers, die met haar in aanraking kwamen. A. vermeldt in het begin van zijn geschrift eenige bijzonderheden aangaande die bezoeken. Hij zelf bezocht sommige eilanden in het laatst van 1881 en in het begin van 1882 en geeft een beknopt verslag van den toestand der bewoners; hoofdzakelijk betreft dlt hunne levenswijze, middelen van bestaan en enkele maatschappelijke gebruiken, gevolgd door eene schets van hunne type, de resultaten van het onderzoek van twee schedels door Prof. Sir William Turner en eene woordenlijst van hunne taal (bl. 39—47). In die verzameling heeft hij ook de woorden opgenomen van vroeger uitgegevene woordenlijsten, die opgemaakt zijn door O'Riley en door Brayton ⁴, die een tijdlang als zendeling van een

¹ Op eene andere plaats van zijne verhandeling (bl. 386) wil H. ook het gemis van suffixen in het Tjam, het Khmer en andere talen van Achterindie als een kenmerk beschouwen, waardoor zij streng van de Mal. Polynesische gescheiden zijn. Volgens Aymonier (in de korte schets der Gramm. vóór zijn Diet-Khmer-Français blz. XI) komen zij echter in het Khmer wel voor. Ook in het Tjam vindt men enkele woorden met suffixen. De vraag is echter of die woorden niet uit eene Indonesische taal zijn overgenomen.

² John Anderson. *The Selungs of the Mergui Archipelago*. London 1890.

³ *Voyage from Calcutta to the Mergui Archipelago*. 4°. London 1792.

⁴ Zij zijn gepubliceerd in het *Journal of the Indian Archipelago* Vol. IV, 1850 blz. 411 en in de *Gazetteer of British Burma* Vol. I 1880 bl. 189.

Amerikaansch genootschap op een dezer eilanden gevestigd is geweest. Enkele phrasen en de namen van eenige mannen en vrouwen zijn daaraan toegevoegd. Door een viertal photographische afbeeldingen, waarvan twee ieder eene groep van Mergui-eilanders voorstellen, eene derde hunne prauwen en nog eene andere enkele van hunne bij vischvangst gebezigde werktuigen, wapens en voorwerpen van huiselijk gebruik voorstelt, heeft A. zijne mededeelingen nader opgehelderd. Uit de afbeelding van eene soort van blaasbalg (op plaat IV fig. 2) blijkt, dat het hun niet aan kunstzin ontbreekt. A. zegt daarvan (bl. 28): „besides their simple attempts to impart some decoration to their mats, they occasionally try higher flights at art and execute rather pretty carvings on the bamboos they use for blowing their fires— their primitive bellows” etc.

Het geschrift van A. geeft, zooals hij-zelf ook zegt, een résumé van alles wat tot dus verre omtrent de *Selung* of *Silongs* bekend is; in zijne berichten omtrent hetgeen hij-zelf van hen gezien heeft, komen eenige nieuwe, somtijds werkelijk belangrijke bijzonderheden voor. Wij zijn hem dank verschuldigd voor de moeite, die hij genomen heeft om in een kort bestek zooveel wetenswaardigs omtrent de ter nauwernood bekende bevolking van dezen Archipel mede te deelen, als een prikkel tot verder onderzoek.

In de Woordenlijst heeft A. een aantal woorden uit Mal. Polynesische talen, doorgaans Maleische, met woorden uit de taal der *Silong's* vergeleken; hij had er nog vele andere ter vergelijking kunnen bijvoegen. Wij stippen hier slechts aan dat de hoofdgetallen, met uitzondering van de woorden voor 1000 en 10,000 ¹, eene zeer duidelijke verwantschap vertoonen met Mal. Polynesische, vooral met de Maleische; geheel anders dus dan in de taal der *Bahnars* ². Wegens de overeenstemming van zoovele woorden met die van verschillende talen van den Indischen archipel zou men wel geneigd worden ook de taal der *Silongs* als eene Mal. Polynesische te beschouwen; het is mogelijk dat latere onderzoekingen hieromtrent geen twijfel meer laten. Daar wij echter thans slechts eene lijst van nog geene vierhonderd woorden van het *Silongsch* kunnen raadplegen, terwijl de uitspraak hier en daar door gebrekkige transcriptie

¹ Omtrent het woord „*chowain*” = negen, ben ik echter niet geheel zeker of ik dit ook niet zou moeten uitzonderen.

² Nog eene enkele bijzonderheid zij hier vermeld; s. v. „*hill*” en „*mountain*” wordt hier opgegeven „*dala*” en „*dlai*”, dat blijkbaar verwant is met het Atjeesche *gló*, dat hetzelfde beteekent en het *Tjam glai*, reeds in mijn vorig opstel genoemd.

niet duidelijk is en verder niets van het karakter der taal, van de grammatica enz. wordt medegedeeld (de enkele op bl. 46 en 47 voorkomende phrasen kunnen ons dienaangaande al te weinig leeren), schorten wij ons oordeel voorloopig op. Wij worden hierin nog versterkt door het verschil van dialect op deze eilanden, waaromtrent wij op bl. 8 vernemen: "it is a curious fact they keep so much by themselves that a Selung from Sullivanisland has great difficulty in understanding the speech of one of his race from Elphinstone island, the two islands being only about eighty miles apart." Voor het tegenwoordige vereenig ik mij dus liever met de woorden van Anderson (bl. 38): "if any one conclusion more than another can be drawn from them (the foregoing pages), it is this, that the true relations of the Selungs to the Malay and other surrounding races have yet to be determined."

Het is algemeen bekend dat onze kennis van Celebes in alle opzichten nog zeer veel te wenschen laat en dat niemand meer dan Dr. Matthes heeft bijgedragen om ons de Zuidwestelijke landtong van dat eiland, wat de ethnographie en vooral de linguïstiek betreft, nader te doen kennen. Wij vestigen hier in het kort de aandacht op het laatstverschenen geschrift van linguïstischen aard van zijne hand afkomstig, namelijk op het door hem voor rekening van ons Gouvernement in 1889 uitgegeven Supplement op het Boegineesch-Hollandsch Woordenboek. Wij ontvangen hier niet alleen een aantal woorden, die in het Woordenboek ontbreken, waaronder eene menigte van Arabische, die bij de Boegineezen in gebruik en naar hun taaleigen gewijzigd zijn, maar ook aanvullingen van de beteekenis van daar reeds vermelde; nu en dan wordt tevens aangegeven in welke beteekenis het een of ander woord in de basa to-Bakkä genoemde geheimzinnige taal in gebruik is ¹. Ook vele, nog niet lang geleden ten behoeve van het onderwijs, voornamelijk in de gymnastiek, ingevoerde termen heeft M. hier opgenomen. Aan voorbeelden tot opheldering laat hij het niet ontbreken, waardoor tegelijk menige plaats uit zijne Boegineesche Chrestomathie wordt verklaard. Voorts zijn hier en daar, waar het te pas kwam, woorden uit verwante talen vergeleken. Soms worden, evenals in het Woordenboek,

¹ Deze Boegineesche uitdrukking beteekent: de taal van den man van Bakkä, eene plaats in het rijk Soppeng. Hij verwierf zich oudtijds, vooral door zijne scherpzinnigheid, een grooten roem. De van hem afkomstige beeldspraak wordt in een aantal gedichten gebezigd; zij bestaat echter meestal in vergezochte woordspelingen.

ook bijzonderheden medegedeeld, die voor de kennis van land en volk niet onbelangrijk zijn. Zoo bv. verneemt men, met betrekking tot de kamalo of taï kamalo (gomlak), eenige bijzonderheden omtrent den oorsprong van dit product en het gebruik dat daarvan gemaakt wordt door goudsmiden, tot vervaardiging van slijpsteen en tot andere doeleinden. Uit de aanteekening omtrent de memu leert men dat dit dier de *Phalangista ursina* (of *Cuscus ursinus*) der zoölogen is en dat het door de bevolking wel gegeten wordt, maar geene stof oplevert, die bij de bereiding der Makassarolie gebezigd wordt. Ook op enkele aanteekeningen omtrent sommige gewassen mag hier nog gewezen worden, bv. die aangaande het gebruik van de vruchten en den bast van de badjá (*Morinda citrifolia*) en van het hout van de anni, waaruit wij tevens leeren dat dit woord de Boegineesche benaming is van den nibungpalm, hetgeen in het Woordenboek niet is vermeld. De hier ter sprake gebrachte bijzonderheden zijn wel is waar meerendeels reeds in de tweede uitgave van het Makassaarsch woordenboek medegedeeld, doch wegens het verschil der meeste Boegineesche benamingen was herhaling hier noodig, veelal gepaard met eenige wijziging of verbetering.

Wij hebben thans lang genoeg stilgestaan bij deze lijst van verbeteringen en aanvullingen van het Boegineesch woordenboek om te doen uitkomen dat Dr. Matthes hier weder een bij uitstek nuttig werk heeft verricht, waardoor hij de beoefenaars der Boegineesche taal- en letterkunde op nieuw aan zich heeft verplicht.